

KARAY TÜRKLERİ VE DİLLERİ KARAY TURKS AND THEIR LANGUAGES

Murat KOÇAK*

Özet

Köklerini Hazar İmparatorluğu'ndan alan Karay Türkleri VIII. asırda İslamiyet, Hristiyanlık, Musevilik ve diğer dinlerin bir arada bulunduğu coğrafyada yaşarken XIV. asrın sonlarında Polonya ve Litvanya'ya gitmişler ve günümüz Karaylarının o topraklardaki ana unsurlarını oluşturmuşlardır. Bu kadar farklı coğrafyada farklı kültürlerle karşılaşan Karay Türklerinin dilleri de bundan etkilenmiş ve Kıpçak Türkçesi grubunda yer alan Karayca; İbranice, Arapça, Farsça, Lehçe, Litvanca, Rusça gibi dillerden hem leksik hem de sentaktik alıntılar yapmıştır. Değişik kültürlerle karşılaşmış Karay Türkleri XIV. asırdan beri nüfusları azalsa da, Karayca bir eğitim dili olmasa da, diğer Türk gruplarından uzak sınırlarda bulunsalar bile dillerini korumayı başarmışlardır ama; günümüzde Kırım ağız Karaycası asimile olmuş, yaşayan Trakay ve Haliç ağızını konuşurların sayısı da çok azalmıştır. Bu çalışmada, Karay Türklerinin kökenleri, inançları ve dilleri ana hatlarıyla incelenerek değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karay Türkleri, Karaylar, Karayca, Kırım, Trakay, Haliç-Lutsk.

Summary

Karay Turks who took their roots from the Caspian Empire VIII. Century while living in the geography where Islam, Christianity, Judaism and other religions coexist in the centuries, they went to Poland and Lithuania in the end of the century and formed the main elements of the land of today's Karays. The language of the Karay Turks who encountered different cultures in such different geographies was also affected by this, and Karay Turkish, who is in the group of Kıpçak Turkism, it has made both lexical and syntactic quotations from languages such as Hebrew, Arabic, Persian, Polish, Lithuanian, Russian.

Karay Turks encountered and interacted with different cultures in the history. Even though the population of Karay has been decreasing, even if Karaim Turkish not a language of education, even if they are located at distant borders from other Turkish groups they have managed to maintain their languages.

Nowadays the Crimean dialect has been assimilated, and the number of the people speaking Trakay and Halich-Lutsk has decreased. In this study, the origins, beliefs and languages of the Karay Turks were examined and evaluated.

Keywords: Karay Turks, Karays, KarayTurkish, Crimea, Trakai, Halich-Lutsk.

* Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Denizli/Türkiye. E-mail: muratkami@hotmail.com

Giriş

Kaynaklarda “Karay, Karaim ve Carait” gibi farklı terimlerle karşılaştığımız kelime etimolojik olarak; İbranice’de קרא (kara) (okudu) fiilinden gelmekte olup קראים (karaim) kelimesi de ‘okuyucular’ anlamına karşılık gelmektedir. Hazar devletinin vârisleri olarak kabul edilen Karay Türkleri, Karay inancına sahip, çoğunlukla Litvanya, Polonya, Ukrayna, Kırım ve İstanbul’da yaşamaktadırlar. Sayıları her geçen gün azalmakta ve Karay Türkçesi’ni konuşur sayısı da sadece yaşlı nüfusla sınırlı kalmaktadır. Yapılan lehçe sınıflamalarında Kıpçak grubuna ait olan Karay Türkçesi Haliç-Lutsk, Kırım ve Trakay olmak üzere üç ağza ayrılmaktadır. Eski Türkçe unsurları barındırması ve Kıpçak-Oğuz dil özellikleri göstermesi bakımından Türkoloji’de önemli bir yere sahiptir.

Çalışmanın birinci bölümünde Karayların kökenleri aktarılıp Hazar Türkleri ile olan ilişkisine dikkat çekilecektir. İkinci bölümde, Karay inancının doğuşu, Hazar Türklerinin bu inancı kabul etmesi ve Yahudilik ile Karaylık arasındaki farklar ortaya konacaktır. Çalışmanın son bölümünde Karay Türkçesi’nin Haliç-Lutsk, Kırım ve Trakayağızları arasındaki farklara değinilecektir.

1. Hazarlar ve Vârisleri Karay Türkleri

“VII.-XI. Yüzyıllar arasında Karadeniz ile Kafkas dağlarının kuzeyinde ve İdil (Volga) nehri dolaylarında hüküm süren bir Türk devleti.” (Taşağıl 1998:116) olarak tanımlanan Hazar kağanlığı dönemin en stratejik bölgelerine komşu; Bizans ve Araplarla yaptığı siyasi ilişkilerle de tarihte önemli bir yere sahiptir.

Batı Göktürk Devleti yıkılınca (630) bağımsızlığını kazanan Hazarların sınırları zamanla genişlemiş Bizans ve Araplarla ilişkileri başlamıştır. 860 yılından sonraki Peçenek ve Uzların akınlarıyla zayıflamaya başlayan Hazar Devleti 1000 yılından itibaren de doğudan gelen Kuman-Kıpçak baskılarıyla gücünü yitirmiş ve XI. yüzyılda ortadan kalkmıştır. (Taşağıl, 1998:116-120) Hazar Devletinin ulaştığı sınırları şimdiki coğrafi tanımlamalara göre; batıda Ukrayna’dan doğuda Aral gölüne, güneyde Azerbaycan’dan kuzeyde Tataristan’a kadar çizebiliriz. (Karatay, 2005:1)

Hazar ismi; Arapça’da Hazar, İbranice’de Xazar/Qazar/Xozar, Farsça’da Hazar, Grekçe’de Xazar-oi, Rusça’da Kozar/Kozari/Kozarin, Gürcüce’de Xazar-i, Ermenice’de Xazir-k’, Latince’de Chazari/Chaziri/Gazari/Caziri, Macarca’da Kazar/Kozár, Çince’de Ho-sa olarak telaffuz edilir (Golden, 2006:145).

Karay Türkleri'nin Hazarlarla olan bağlantısını öncelikle inanç sistemine bakarak incelemek gerekir. Hazar devletinde hoşgörü ortamının yaygın olduğu birçok kaynakta gösterilmektedir. İslam tarihçisi Mes'ûdî Hazar devletindeki bu ortamı şöyle aktarmıştır (Karatay, 2005:127):

“...Hazar başkentindeki yedi hâkim bulundurma âdetine bakılmalıdır: İki Hristiyanlar için, iki Musevi Hukuku'nu izleyenler için, iki Müslümanlar için ve bir de Putperestler (Şamancılar) için.”

Hazar İmparatorluğu'ndaki bu inanışlar içinde Yahudi inancı dikkat çekmektedir. Hazar Kağanı Bulan'ın VIII. yüzyılda Yahudiliği seçme nedeni siyasî nedenlere bağlanmaktadır. Müslümanlığı seçmesi durumunda Bağdat halifesinin nüfûzu altına girecek olması, diğer taraftan Hristiyanlığı seçmesi durumunda da Bizans İmparatorluğu'nun etkisiyle hareket edecek olması nedeniyle o dönemde siyasî olarak etkin olmayan Yahudiliği seçmesi genel olarak kabul edilen görüştür.

XI. yüzyılda Hazar Türkleri Kırım'da güçlerini kaybettikten sonra Hazarların vârisleri olarak görülen Karay Türkleri Bahçesaray yakınlarındaki Kırk Yer Kasaba Kalesi merkezli prenslik olarak varlıklarını korumuşlardır (Kalafat, 1999: 80). Hazar sonrası dönemde bile Batı kaynakları Kırım için 'Gazaria' terimini kullanmıştır (Karatay, 2005:3).

Günümüzde, etnik olarak Türk olan Karaylar; Polonya, Litvanya, Ukrayna, Rusya ve İstanbul'da yaşamaktadırlar. XIV. yüzyıla kadar Kırım ve çevresinde yaşayan Karay Türklerinden bir kısmı 1397-1398 yılları arasında Litvanya Grandükü Vitoldtarafından Altın Ordu ile yaptığı siyasî mücadele sonucu Litvanya-Polonya-Ukrayna topraklarına getirilmiştir. (Özü-Türk Belgeseli, <http://www.ozu-turk.com>)

Litvanya ve Polonya'nın birleşik olduğu dönemlerde Karay Türkleri saray muhafızlığı görevini üstlenmişler ve vefalı hizmetleri sonucu onlara ayrıcalıklar verilerek, âdetlerini, dinlerini, dillerini korumaları sağlanmıştır (Dubinski, 1994:141).

2. Karay İnancı

2.1. Yahudilik ve Karay İnancı

Karay Türklerinin inancı Yahudi dininin bir mezhebi olarak gösterilmektedir. Ancak, Yahudi dininden çok büyük farklarla ayrıldığı görülmektedir. Kelimelere verilen anlam karmaşaları nedeniyle, Karay inancının özelliklerine değinmeden önce, önemli dinî terminolojiden bahsetmek gerekir.

Yahudi kelimesi, Hz. Yakub'un en büyük oğlunun adı 'Yuda' veya 'Yehuda'dan gelişerek ortaya çıkmıştır (Tanyu, 1976:28). Yahudi inancında, Hz. Yakub'a Tanrı tarafından 'İsrail' adının verildiği ifade

Edilmektedir (Örs, 1966:41). İsrail adının anlamı kimi kaynaklarda karşılığı olmayan (Örs, 1966:42), bir kelime olarak gösterilirken çoğu kaynakta ‘Allah için mücadele eden’ (Bertholet, 321), ‘savaşan Tanrı’ (Tanyu, 1976: 28) veya ‘güreşte Tanrı’yı yenen’ (Dinler Tarihi Ansiklopedisi, 1999: 241-320) olarak anlamlandırılmaktadır. Bu tanımlamalar dikkate alındığında Beni İsrail (İsrailoğulları) ve Yehuda isminden gelişen Yahudi kelimesinin aynı kavmi ifade etmek için kullanıldığı görülür.

Türkiye’de kullanılan ‘Musevi’ kelimesi ise; ‘Musa Peygamberin dininden olan kimse’ (Türkçe Sözlük, 1998: 1032) olarak açıklanmakta ve Yahudi kelimesinin anlamıyla eş değerde tutulmaktadır. ‘Eski Yahudilere verilen ad’ (Türkçe Sözlük, 1998: 1593) olarak tanımlanan İbrani kelimesi de geniş anlamda ‘ırmağın öbür kıyısı adamları’, ‘öte yanın insanları’(Tanyu, 1976: 28) olarak kaydedilmektedir.

2.2. Kutsal Kitap

Tanah (Eski Ahit); Tora, Nevi’îm ve Ketuvîm kelimelerinin baş harflerinden oluşarak bu üç kitabın tamamını içinde barındıran kutsal kitaptır. (<https://www.jewishvirtuallibrary.org/>)

- **Tora:** Tekvin, Çıkış, Levililer, Sayılar ve Tesniye’den oluşmaktadır.
- **Nevi’îm**(Peygamberler)
- **Ketuvîm** (Kitaplar)

Yahudi öğretilerine Tora adı verilmektedir. Tora, Arapça Tevrat'ın karşılığı olup dar anlamda Hz. Musa'ya verilen kitaba, geniş anlamda ise Yahudi öğretilerinin bütününe verilen addır. Tora, yazılı ve şifahi olarak ikiye ayrılmaktadır. Yazılı Tora, Sînâ dağında Allah tarafından Hz. Musa'ya verilen beş kitap ve bunların ekleridir. Şifâhî Tora ise, Hz. Musa'ya atfedilen ve onun ifade ettiği kabul edilen sözleri ve Tora'nın tefsirini içeren yazılı Tora'nın tamamlayıcısı durumundaki kitaplardır (Kutluay, 2001:164).

Tanah’ın tefsiri mahiyetindeki diğer kitapları şöyle sınıflandırabiliriz: (Adam, 2010: 25-31).

- **Mişna:** MS II. yüzyılda Rabbî Yehuda Ha-Nasî tarafından Tora'nın tefsiri şeklinde derlenip yazıya geçirilen kitap.
- **Tosefta:** İlave anlamında olup Mişna'da yer almayan tefsir ve görüşler bulunmaktadır.
- **Talmud:** Kelime anlamı öğrenme, çalışma olup diğer eksik tefsirleri muhtevasında toplayan kitaptır.
- **Midraş:** Kelime anlamı; çalışma, yorumlamadır (MÖ I. - MS XIV. asır).

- Zohar: MS II. yüzyılda yazılmaya başlanan ve Yahudi mistisizminin temel kaynağını oluşturan kitaptır.

Karay inancında Tora'yı kabul edip ondan sonra oluşturulan tefsir mahiyetindeki Mişna, Tosefta ve Talmud gibi şifâhî kaynaklara inanmamak esastır.

Ayrıca, birçok eserde örneğine çok rastlanan 'on söz/on sez' olarak Karayca'da karşılık bulan 'on emir' de Karay inancında büyük yer tutar. On Emir Tevrat'ta şu şekilde yer almaktadır (Demirel, 2012: 77) :

1. “Ben, Mısır ülkesinden, esaret evinden seni çıkaran Allah'ım, Rab'bim.
2. Yüzüm önünde başka ilahların olmayacaktır. Kendine yontulmuş bir simge (suret) ne yukarıda gökteki bir şeyin, ya da aşağıda yerdeki bir şeyin ya da yerin altında sulardaki bir şeyin şeklinde olan hiçbir şey yapmayacaksın. Onların önünde secde etmeyeceksin ve onlara hizmet etmeyeceksin; çünkü ben, senin Allah'ın olan Rab, kıskanç bir Allah'ım benden nefret edenlerin üçüncü kuşağına ve dördüncü kuşağına kadar babaların günahını ve oğulları üzerinde cezalandıran, ve beni sevenlere ve buyruklarını koruyanlara, bin kuşağına kadar, merhamet eden bir Allah.
3. Allah'ın olan Rab'bin adını, boş yere ağza almayacaksın; çünkü Rab, kendi adını boş yere ağza alan kimseyi cezasız bırakmaz.
4. Şabat gününü kutsamak için onu hatırında tut. Altı gün çalışacaksın ve bütün işini yapacaksın. Fakat yedinci gün, Allah'ın olan Rab'bini dinleme günüdür: hiçbir iş yapmayacaksın; ne sen, ne oğlun, ne kızın, ne hizmetkârın, ne cariyen, ne hayvanların, ne kapıdaki yabancı. Çünkü altı günde Rab gökleri, yeri ve denizi ve onların içindeki tüm şeyleri yarattı ve yedinci gün dinlendi, bu nedenle Rab dinlenme gününü kutsadı ve onu kutsal kıldı.
5. Babana ve anana saygı göster ki Allah'ın olan Rab'bin sana verdiği ülkede günlerin uzun olsun.
6. Öldürmeyeceksin.
7. Zina işlemeyeceksin.
8. Hırsızlık etmeyeceksin.
9. Komşuna karşı yalan tanıklık yapmayacaksın. Komşunun evine göz dikmeyeceksin; komşunun karısına göz dikmeyeceksin, ne hizmetkarına, ne cariyesine, ne öküzüne, ne eşeğine, ne ona ait olan hiçbir şeye.”
10. Ayrıca Karaylığın iman esaslarını şöyle maddeleştirmek mümkündür (Kutluay, 2001: 269):

1. “Bütün varlıkları yaratan Allah’tır.
2. O, âlem yaratılmadan önce vardı, yardımcı ve muâvini yoktur.
3. Bütün âlem sonradan yaratılmadır, hadistir.
4. Allah, Mûsâ’ya Tanah’ta adı geçen diğer bütün peygamberlere hitab etmiştir.
5. Mûsâ’nın koyduğu kanunlar haktır.
6. Tevrat’ın dilini bilmek dini vecibedir.
7. Yeruşalim’deki “Mabed” “Dünya İdârecisi”nin makamıdır.
8. Mesih’in gelmesine ve ileride yeniden dirilmeye intizar haktır.
9. Hesap günü vardır.
10. Bu hesaptan sonra mükâfat veya ceza haktır.”

2.3. Yahudi Mezhepleri İçinde Karaylık

Sözlü Tora oluşturulurken, Yahudiler arasında ortaya çıkan yorumlama farklılıkları nedeniyle mezhepler ortaya çıkmıştır.

MÖ II. yüzyılda Peruşîm, Sadukim ve İsiyîm, MS VIII. yüzyıldan sonra Karaim (Ananiye) mezhebinin de içinde bulunduğu İseviye, Yudgâniye, Muşkaniye ve daha sonraları ortaya çıkan Kabbala ve Hasidût hareketlerini Yahudi mezhepleri olarak sınıflandırabiliriz (Kutluay, 2001: 212).

Mişna ve Talmud’un oluşmasını sağlayan önderlerin Peruşîm mezhebinden olması dolayısıyla Karay inancının bu mezhebe muhalefet olarak ortaya çıktığı düşünülebilir. Ayrıca, Peruşîm mezhebinde bulunanlara Rabbanîler denilmekteydi ve Karayların ortaya çıktığı dönemde Peruşî fikirlere sahip insanlar Rabbanî ismi ile tekrar organize oldular ve Karaylarla mücadeleye başladılar (Kuzgun, 1985: 13).

2.4. Karay Adı

Karaim(okuyanlar) adı, İbranice okumak anlamındaki ‘kara’ fiil kökü ve +im çoğul ekiyle oluşan bir kelime olup Karay inancına sahip insanların Tanah’ı çok okuduklarını ifâde etmektedir (Sinanoğlu, 2001: 424-426). Etnik olarak Türk olan Karaylar kendilerini Karay veya Karaylar olarak nitelemekte olup kökenlerini Hazar Türklerine dayandırmaktadırlar.

Karaylar, Arapça’da Karrâî/Karrâ’ûn, Kuman-Kıpçak Türkçesinde Karaylar, Batı dillerinde Karaite/Caraim gibi kelimelerle ifâde edilmektedir (Sinanoğlu, 2001: 424-426).

2.4.1. Karay (Ananiye) İncancının Doğuşu ve Yayılışı

Irak, İslam hâkimiyetine girdikten sonra, burada bulunan Yahudiler kendilerine cemaat başkanı seçme hakkına halife tarafından görevlendirilmişlerdir. 760 yılında bu görevi üstlenen kişi öldüğünde Anan ben David ve kardeşi Hananya bu görev için aday olmuş ve cemaat başkanı olarak Hananya seçilmiştir. Anan ben David bu kararı kabul etmediğini ve kendisinin başkan olduğunu açıkladığı vakit hilafet makamına bir başkaldırı düşüncesiyle 767 yılında hapse atılmıştır (Kuzgun, 1985: 157).

Hapishâne arkadaşı EbûHanîfetu'l Numan'dır. Ebû Hanîfe'nin Anan ben David'e tavsiyesi şöyle olmuştur (Kutluay, 2011: 260):

“Tora'nın bütün muğlak ve karışık hükümlerini yeni bir tarzda, fakat Rabbinik görüşe tamamen zıt bir şekilde ele alıp, açıklamaya girişmeli ve bu prensibi yeni bir dinî fırkanın temeli yapmalıdır.”

Rabbanî kaynaklara göre Ananiye (Karay) mezhebi böyle doğmuştur. Karay kaynakları ise, bu mezhebin başlangıcını Sadukilere(MÖ'lere) kadar götürmekte ve MS VI. yüzyıla kadar Karaylık ile Hristiyanlığın aynı olduğunu M.S. VI. yüzyıldan itibaren Karaylık ve Hristiyanlığın ayrıldığını ifade etmektedirler (Kuzgun, 1985: 159).

Bu ikinci düşünceye göre Karay mezhebi, çok önceleri ortaya çıkmış olup Anan ben David bu mezhebi sistemleştirmiş ve esaslarını oluşturarak 'Sefer ha Mitsvât' (Farzlar Kitabı) adlı eserinde toplamıştır. O dönemlerde Ananiye mezhebi iken 830'lu yıllarda bu mezhebin katı kuralları yumuşatılarak adı değişmiş ve Karaim mezhebi ismini almıştır (Kuzgun, 1985:164, Kutluay 2011: 263).

2.4.2. Hazarların Karay Mezhebine Girişi

Karay mezhebinin sistemleşmesinden sonra 770'li yıllarda misyonerlik faaliyetleri ile Irak'ta doğan mezhep; Kudüs, Filistin, Mısır, Suriye, Kuzey Afrika, İspanya, Bizans, İran, Ermenistan ve Kafkasya'ya dağılmaya başlamıştır (Kuzgun, 1985: 167).

Bu misyonerlik faaliyeti ile Hazarların Yahudiliği kabul etmesine değinmeden önce 'Proselytism' kavramını belirtmek gerekir. Proselytism, başka ırktan ve dinden olanların bir dine kabul edilmesi; non-proselytism ise başka ırktan ve dinden olanların bir dine kabul edilmemesi demektir (Kuzgun, 1985: 9). Rabbanî anlayışa göre Yahudilikte non-proselytism vardır. Ancak, Karay mezhebinin gelişmeye başladığı 8. yüzyılda girişilen misyonerlik faaliyetleri dikkate alındığında proselytism özelliği gösteren bir mezhep anlayışı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, Hazarların hangi Yahudi mezhebini seçtikleri konusu tartışılmalıdır. A. Zajaczkowski'nin

Hazar Kültürü ve Varisleri adlı makalesinde gösterdiği şu örnek önemlidir:

“Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nin en son baskısındaki, Hazarlarla ilgili iki makalede (2. baskı, Moskova 1957, c.46, s.23: “Kazar Kağanlığı” ve “Hazarlar”), şu şekilde iddialı bir ifade buluyoruz: "8. yy sonuna doğru Hazarların yönetici sınıfı Karaim inancını benimsedi” (Kuzgun, 1985: 128).

8. yüzyılda III. Leo döneminde, Bizansta var olan Yahudi düşmanlığı daha da artmış ve toptan vaftiz olma emri verilmişti (Tanyu, 1978: 55) Bu olay Hazarların Yahudiliği seçmelerinden 20 yıl kadar öncedir. Bu olayla birlikte, Bizansta bulunan Yahudilerin bir kısmı Hazar ülkesine sığınmıştır. Hazar ülkesine giden ve Yahudiliği kabul etmelerini sağlayan kişilerden İshak Sengari'de Bizans Karaylarından olup Sakaryalıdır (Saffet, 1934:18).

Burada önemli olan nokta; Karaylığın gelişip misyonerlik çalışmalarına başlamaları, Bizansta Yahudi düşmanlığının artması ve Bulan Kağan'ın Yahudiliği seçmesinin benzer dönemlere denk gelmesidir.

İslâm tarihçisi Mesûdî, Hazarların Yahudiliği HârûnReşid'in halifeliği sırasında (786-809) kabul ettiğini aktarmaktadır (Togan, 397-408)

Ayrıca, MS 950-960 yılları arasında Hazar hakanı Yusuf ile Endülüslü vezir Hasdai İbni Şarpt'ın¹ karşılıklı mektuplaşmalarında Bulan Kağan'ın Yahudiliğe nasıl geçtiği anlatılmaktadır².

Bugünkü Karay Türkleri kendilerini Hazarların torunları olarak görmektedir. Litvanya, Polonya, Ukrayna, Kırım, Rusya ve İstanbul'da yaşamakta olan Karaylar, XX. yüzyıldan itibaren Karay anne ve babadan doğanları Karay olarak kabul etmektedirler. Nüfuslarının azlığı da bu kurala bağlanmaktadır.

3. Karay Türkçesi

3.1. Karay Türkçesi Ağzları

Üç ağız olarak incelenen Karay Türkçesi'nin temelini Kırım ağızı oluşturmaktadır. Kırım ağızı, Kırım Tatarcası ve Osmanlı dönemi yazı dilinin etkisiyle asimile olmuştur (Firkovičius, 1996: 14). Trakay ve Haliç-Lutsk ağızı ise XIV. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmıştır. Litvanya Büyük Prensi Vitold 1398 yılında Kırım ve çevresine yaptığı seferler sonucu

¹Endülüs Emevi Devlet'inde önce hekim olarak görev yapmış ve sonra vezirlik, sadrazamlık gibi görevleri üstlenmiş bir Yahudi kimsedir.

²“Bulan” ismi Hazar hakanı Yusuf'un Hazar hükümdarlarını listelediği mektupta tek Türk kökenli isimdir. Bu ifade bize, Bulan'ın din seçiminden sonra hükümdar olan torunlarının İbrani adları aldığını göstermektedir (Golden 2006: 196).

yüzlerce Tatar ve Karay Türkü'nü Litvanya'ya getirmiştir. Tatar ve Karayların Litvanya topraklarına gelmelerinden 13 yıl önce, 14 Temmuz 1385'te Polonya (Lehistan) Litvanya ile birleşme anlaşması yapmıştır. Bu tarihten itibaren de Litvanya prensi Polonya tahtına oturmuş ve bu birlik yaklaşık dört yüz yıl sürmüştür. XIV. yüzyılda Halicz-Wolyn ve Troki (Trakay) topraklarına gelen Karaylar Polonya, Litvanya ve Batı Ukrayna bölgesinin oluşturduğu tarihi Polonya (Lehistan) vatandaşları idi. II. Dünya Savaşı'ndan önce meydana gelen savaş, göç ve işgaller nedeniyle küçük gruplar halinde dağılmaya başlayan Karaylar II. Dünya Savaşı ile çizilen son sınırlarla bugünkü halini alan topraklarda yaşamaktadırlar (Arık, 286). Yapılan Türk lehçeleri sınıflamasında Karay Türkçesi; coğrafi yönler göre Batı Türkçesi, Kuzey-Batı Türkçesi; coğrafi adlara göre Karadeniz-Hazar çevresi; boy adlandırmasına göre, Kıpçak, Kıpçak-Polevets ve dil özellikleri bakımından da tav; tavlı; kalğan olarak gruplandırılmaktadır¹.

Karay Türkçesi temel olarak iki kısma ayrılır (Dubinski, 1994: 121) :

1. Doğu Grubu
 - Kırım Ağzı
2. Batı Grubu
 - Trakay Ağzı
 - Haliç-Lutsk Ağzı

Kırım ağzı ile Batı grubunu oluşturan Trakay ile Haliç-Lutsk ağzı arasında fonoloji, sentaks ve leksik olarak farklar meydana gelmiştir.

3.2. Trakay ve Haliç-Lutsk Ağzıları Özellikleri

Haliç-Lutsk ile Trakay ağzıları arasındaki farkın temelini fonoloji oluşturmaktadır.

Haliç ağzı

bul- (bulmak)
ancak (ancak)
anla- (anlamak)
dert (dört)
besle-(beslemek)
divil(değil)

Trakay ağzı

ançah (ancak)
anla- (anlamak)
dört (dört)
bunu, bunda... (bunu, bunda...)

¹ Kuzey grubu: Fedor Evgeneviç Korş, R. R. Arat, Ahmet Temir Batı grubu: G. J. Ramstedt, Johannes Benzing

Kuzey-Batı grubu: Martii Räsänen

Karadeniz-Hazar: Karl Heinrich Menges, A.Dilâçar

Kıpçak: LajosLigeti, N. A. Baskakov

tav, tavlı; kalğan: A. Samayloviç, R. R. Arat, Talat Tekin, Mehmet Ölmez

Batı grubunu oluşturan bu ağızlarda Oğuzcanın etkisini, 14. yüzyıldan önce Kırım'da bulunurken Kırım Tatarcası ve Anadolu Türkçesi'nden kaynaklandığını ifade edebiliriz. Bu etki Litvanya ve Polonya'ya geldiklerinde de değişmemiş orada buldukları süre içerisinde de bu kelimeleri kullanmışlardır. Mesafelere rağmen diğer Türklerle de ilişkileri kesilmemiştir. 1928 yılında Karayların lideri Sereya Şapşal o dönemde bulunduğu İstanbul'dan ayrılarak Polonya'ya gitmiş ve oradaki Karayların arasında yaşamaya başlamıştır. II. Türk Dil Kurultayına katıldığında, öğrendiği bilgileri Polonyoda şarkiyatçılara ve ilgililere aktararak Karayların dillerini yaşatmak ve konuşma dillerini özleştirip sadeleştirmeleri içintedbirler almıştır (Dubinski, 1994: 141).

Bu tedbirlerin nedeni, zamanla Slav dillerinden etkilenmeleri ve leksik-sentaks olarak farklılaşmanın meydana gelmesidir. “Dilde en çok kelime hazinesinin değişken bir yapıya sahip olduğu bilinmektedir. Kelime hazinesinden sonra, çok daha az derecede dilin fonetik yapısı ve çok zayıf derecede gramatik yapının bazı elementleri değişikliğe uğramaktadır” (Baskakov, 2009: 249).

Trakay ve Haliç ağızları arasında daha çok fonolojiye bağlı leksik farklar bulunmaktadır. AleksanderDubinski leksik farkları 4 gruba ayırmaktadır (Dubinski, 1994: 121):

1. Aynı kelime ayrı ayrı şekilde kullanılır.

<u>Trakay</u>	<u>Haliç</u>
izle-	izle- ; izde-
2. Aynı kelime iki lehçede ayrı anlamlıdır.

<u>Trakay</u>	<u>Haliç</u>
tütün: duman; tütün	tütün: duman
3. Aynı kavram ayrı ayrı kelimelerle ifade edilir.

<u>Trakay</u>	<u>Haliç</u>
tengiztengiz; yam	
4. Bazı kelimelere tek bir lehçede rastlanır.

<u>Trakay</u>	<u>Haliç</u>
bek, kip, kiçli: güçlü	kicli: güçlü

Karay Türkçesi'nin önemli bir yönü ise Eski Türkçe unsurları hâlâ barındırmakta olduğudur. Eski Türkçe kelimelerden birkaçını şöyle sıralayabiliriz:

“yer-sub (vatan), tiril- (yaşamak), astrı (çok), biyän- (sevinmek),

kerti (gerçek), kol- (istemek), terk (çabuk), Tenri (Tanrı) vb”.

Otuzlu yıllarda Türkiye’de yapılan Dil İnkılabına¹ bağlı çalışmalarda diğer Türk dillerinden ve yazma eserlerden Türkçe sözcükler toplanmaya başlanmış ve bu çalışmalar Tarama dergisinde yayımlanmıştır². Türk sözlüğü için teklif edilen kelime listesi içinde Karaycadan da örnekler toplanmıştır:

Karay Türkçesi Türkçe

biçemelike
bitikkitap, mektup
ingirşafak
kargışbeddua
kertihakiki

Cümle yapısı olarak incelediğimizde Karay Türkçesi’nin batı kolunda; İbranice’den çevrilen dinî metinlerin ve içinde yaşadıkları Slav toplulukların etkisinin büyük olduğu görülmektedir. Türkçe’nin ortak kuralı olan aslî unsurun sona gelme durumu Karay Türkçesi’nde bozulmuştur:

“ Da hali; kacansiver anamız kayttitirlikke, kacantuyabiz anın
ceber sezin, koyup kolumuznuyirehimizisne, berirbizeimizge
sez...”

“Ve şimdi, sevgilianamızınhayata döndüğü, onun için şirin
sözünü duyduğumuz zaman, elimizi yüreğimizin üzerine koyup,
kendimize söz veririz...”

Karay Türkçesi’nin Haliç ağzı ile yazılmış olan bu cümle yapısı incelendiğinde yüklem Hinti-Avrupa ve Sami dil ailelerinde olduğu gibi öznenen sonra geldiği görülmektedir. Bunun nedeni de; dinî metinlerden yapılan çeviriler ve içinde yaşadıkları Slav topluluğunun dilsel özellikleridir.

Cümle yapısından başka; tamlamalarda da aslî unsur ile yardımcı unsurun yer değiştirdiği örneklere rastlamak mümkündür:

“Altın suvundaryalarının,
Çeçäklärintüzlärinin,

“ Denizlerin altın suyunu,
Ovalarının çiçeklerini,

¹Türkiye’de yapılan bu Dil İnkılabı’nın Karay Türkleri açısından da önemli etkileri olmuştur. Çalışmalara katılan SereyaŞapşal’ın edindiği bilgileri Polonya’da aktarmasından sonra meydana getirilen eserlerde (1930’lu yıllar) el yazmalarından ve Türkiye Türkçesi’nden alınmış sözcüklere rastlanmaktadır.

²Osmanlıca’dan Türkçe’ye Söz Karşılıkları Dergisi, İstanbul 1934, Hamit Zübeyr Bey taramış ve 330 maddelik öneri sunmuştur.

Balkımahıncu yaşının,
Kölğäsinormanların”.

Güneşinin ışığını,
Ormanların gölgesini”.

3.3. Fonetik Karşılaştırma

Dinî metinlerini oluştururken İbrânî, Sovyetler Birliği döneminde Kiril, daha sonrada Latin alfabesini kullanan Karay Türklerinin batı kolunu oluşturan Haliç-Lutsk ve Trakay ağızlarındaki fonetik farkları şöyle gösterebiliriz:

- 1-Trakay: **-ö** öl- (ölmek), dört (dört), gör (mezar)
Haliç: **-e** el- (ölmek), dert (dört), ger (mezar)
- 2- Trakay: **-ü** üv (ev), bütün (bütün), süv- (sevmek)
Haliç: **-i** iv (ev), bitin (bütün), siv- (sevmek)
- 3- Trakay: **-ş** şatır (neşeli), aş (yiyecek), kişi (kişi)
Haliç: **-s** satır (neşeli), as (yiyecek), kisi (kişi)
- 4- Trakay: **-h*** irah (uzak), kısah (kısa), yarıh (ışık)
Haliç: **-k** yirak (uzak), kıska (kısa), yarık (ışık)
- 5- Trakay: **-y** maya (bana), avazıy (sesin)
Haliç: **-n** mana (bana), avazın (sesin)
- 6- Trakay: **-ç¹** sızgıç (kalem)
Haliç: **-ts=c** tsızgıts; cızgıç (kalem)

Kaynakça

- Adam, Baki (2010). *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Arik, Sabire. (2010). *Polonya Topraklarında Yaşayan Karaylar (Karaim)*, Uluslararası Karay Çalışmaları Sempozyumu Bildirileri, Bilecik: Bilecik Üniversitesi Yayınları.
- Baskakov, N. A. (2009). “*Türk Lehçelerinin Mukayeseli Tarihi Araştırmalarına Kısa Bir Bakış*”. *Ufuk Deniz Aşçı-Suzan Uluoğlu (çev.)*. Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, S. 2.
- Baskakowa, N. A. , Szapszala, S. M. ve Zajaczkowskiewa, A. (1974). *Karaimsko-Russko-Polskiy Slovar*. Moskova.
- Besalel, Yusuf (1999). *Osmanlı ve Türk Yahudileri*. İstanbul: Gözlem Yayıncılık.
- Berthalet, Alfred (1985). *Wörterbuch der Religion*, French&European Publications.
- Çulha, Tülay (2010). *Karaycanın Karşılaştırmalı Grameri*. İstanbul: Pandora Kitabevi.
- Demirel, Jur. Hakkı (çev.) 2012. *Tevrat*. İstanbul.
- Dinler Tarihi Ansiklopedis (1999). *Eski Dinler/ Şamanizm ve Musevilik*. İstanbul: Medya Ofset.
- Dubinski, Aleksander (1994). *Caraimica*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog.

¹ Tülay Çulha, *Karaycanın Karşılaştırmalı Grameri*, İstanbul: Pandora, 2010, s. 57.

* kelime başı hariç

- Dunlop, D. M. (2008). *Hazar Yahudi Tarihi*. Zahide Ay (çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Firkavičius, Mykolas (1996). *Mien Karajče Ürianiam*. Vilnius: Danielius.
- Firkavičiūtė, Karina (1997). *Čypčyhlej Učma Trochka*, Danielius.
- Golden, Peter B. (2006). *Hazar Çalışmaları*. Egemen Çağrı Mızrak (çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Gülsevin, Selma (2007). “*Karay Türkçesinde Oğuzca Unsurlar*”. *Turkish Studies* 1.
- (2013). “*Karay Türkçesinin Kendisine Has Özellikleri ve Türk Lehçeleri Arasındaki Yeri*”. Karadeniz Araştırmaları.
- Kalafat, Yaşar (1999). *Kırım-Kuzey Kafkasya Sosyal Antropoloji Araştırmaları*. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.
- Karatay, Osman (hızl). (2005). *Hazarlar ve Musevilik*, Çorum: KaraM Yayınları.
- Kowalski, Tadeusz (1929). *Karaimische Texte im Dialekt von Troki*. Krakow: Nakładem Polskiej Akademji Umiejętności.
- Kutluay, Yaşar (2011). *İslâm ve Yahudi Mezhepleri*. İstanbul: Anka Yayınları.
- Kuzgun, Şaban (1985). *Hazar ve Karay Türkleri*. Ankara: Se-da Yayınları.
- Musaev, K.M. (1964). *Grammatika Karaimского Языка*. Moskova: İzdatelstvo Navka.
- Örs, Hayrullah (1966). *Musa ve Yahudilik*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Saffet, Kara Şemsi Reşit (1934). *Hazar Türkleri Avrupa Devleti*. İstanbul: Kâatçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi.
- Tanyu, Hikmet (1978). *Türklerin Dini Tarihçesi*. İstanbul: Türk Kültür Yay.
- (1976). *Yahudiler ve Türkler*. İstanbul: Yağmur Yayınevi.
- Togan, Z. V. “*Hazarlar*”, *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, C. 5/1, s. 397-408.
- Türkçe Sözlük, TDK yayınları, cilt 1/ cilt 2, 1998 Ankara (9. Baskı)
- <http://www.ozu-turk.com>
- <https://www.jewishvirtuallibrary.org/>
- <http://www.jewishencyclopedia.com/>

Түйіндеме

Тегі Хазар империясынан басталатын қарайым түріктері ХІІІ ғасырда ислам, христиан, будда және басқа да діндер бір жерде болған аймақта өмір сүрген, ХІV ғасырдың соңында Польша мен Литваға көшкен. Осындай әртүрлі географиялық аймақтағы әртүрлі мәдениетпен байланысы қарайым түріктерінің тілдеріне де әсер еткен. Қыпшақ тобына кіретін қарайым тілі ескі еврей, араб, парсы, поляк, латыш, орыс тілдерінен әрі лексикалық, әрі синтаксистік кірме элементтер алған. Түрлі мәдениетпен байланыс жасап, ХІV ғасырдан бері қарайымдардың саны азайса да, қарайым тілі білім беру тілі болмаса да, басқа түркі халықтарынан алыс жерде орналасса да, тілдерін сақтап қалған. Алайда қырым говоры ассимиляцияға ұшырап, трақай және халич говорларымен сөйлейтіндер саны азайған. Бұл мақалада қарайым түріктерінің шыққан тегі, наным-сенімдері және тілі жан-жақты зерттелген.

Кілт сөздер: Қарайым түріктері, қарайымдар, қарайым тілі, Қырым, Трақай, Халич-Люцк.

(Кочак М. Қарайым түріктері және олардың тілдері)

Резюме

Караимы, берущие свое начало из Хазарской империи, в XIII веке жили на территории пересечения вероисповедований ислама, христианства, буддизма и других религий, а в XIV в. переселились в Польшу и Литву. Различные культурные связи в разных географических широтах сильно повлияли на караимский язык. Входящий в кипчакскую группу караимский язык заимствовал лексические и синтаксические элементы из древнееврейского, арабского, персидского, польского, латышского и русского языков. Несмотря на то, что в процессе ассимиляции с XIV в. число караимов сильно уменьшилось и караимский язык специально не преподается, при этом караимы проживают отдаленно от других тюркских народов, тем не менее они смогли сохранить свой язык. После ассимиляции с крымским говором, сильно уменьшилось количество говорящих на тракайском и халичском говорах. В статье рассматривается генезис, верования, традиции и язык караимов.

Ключевые слова: Караимы, караимский язык, Крым, Тракай, Халич-Люцк.